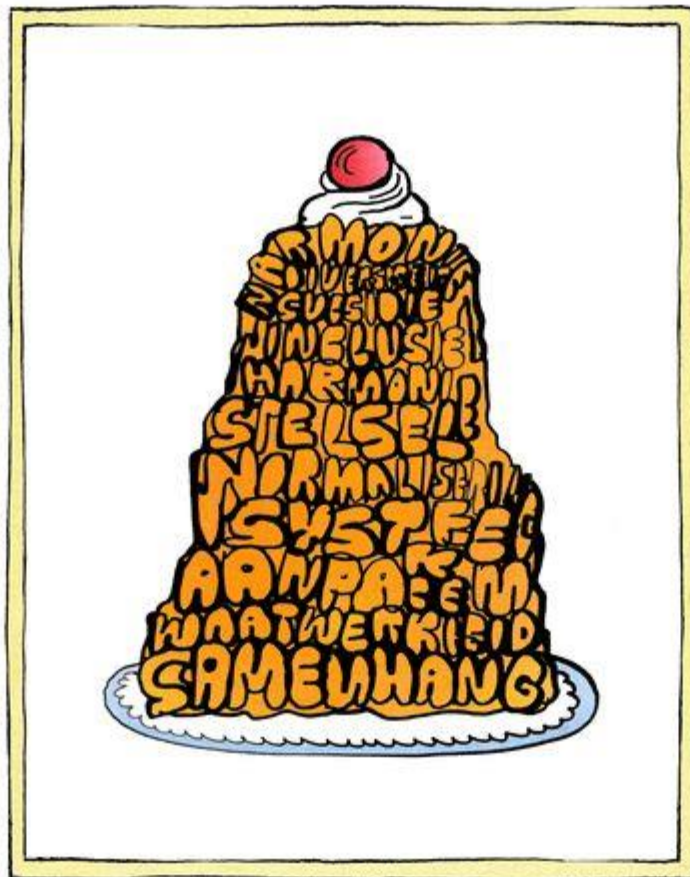

BOEKRECENSIE

De integrale staat is een nare, dwingende staat en Paul Frissen laat het onversneden zien ★★★★★

Wenselijk, noodzakelijk en onontkoombaar is deze analyse van Paul Frissen van de staat. Terecht wijst hij op de gevaren van ict als middel om de wereld te vormen naar een beperkt model.

Martin Sommer 30 maart 2023, 15:40

Beeld Claudie de Cleen

Paul Frissen kun je moeilijk een buitenbeentje van de bestuurskunde noemen. Hij is decaan van de topambtenarenschool NSOB, maakte deel uit van menig adviesraad en was tot voor kort hoogleraar in Tilburg. Desondanks heeft dit lid van de binnenring van het landsbestuur er zijn specialisme van gemaakt om de staat en zijn dienaren te tuchtigen. Bij Frissen is de staat – zeg nooit vriendelijk ‘overheid’ – een hollebolle gijs van de macht die zich, juist in Nederland, voordoet als je beste vriend, met een pet die ons allemaal past, die aan de keukentafel een arm om je heen slaat en in radiospotjes volhoudt dat hij het weliswaar niet leuker kan maken, maar wel makkelijker.

Frissen schreef een handvol boeken, allemaal met in de titel 'de staat', die hij van alle kanten beklopt, beluistert en bekijkt. Om telkens weer tot de waarschuwendes slotsom te komen dat de beste bedoelingen plegen te eindigen in de hel. Zijn nieuwste boek, *De integrale staat*, begint met de vraag waarom de staat blijk geeft van een diep verlangen naar samenhang. Het woord integraal is op veler lip, kan in geen nota ontbreken, met verwante termen als stelsel, systeem, sluitende aanpak, 'één overheid'. Alle beleid is tegenwoordig integraal beleid, en als het woord maatwerk in de mode is, zoals in deze tijd, dan spreekt men liefst van integraal maatwerk, ofschoon die twee elkaars tegenpolen zijn.

Het komt erop neer dat de hunkering naar samenhang of eenheid in wezen een religieus verlangen is. De wereld is gebroken en de staat wil die treurige toestand heel maken, door orde te scheppen en chaos te veranderen in harmonie. Een van Frissens favoriete auteurs is James Scott, die in het prachtige boek *Seeing Like a State* (1998) aantoont hoe de staat voortdurend bezig is de werkelijkheid te kneden, de wereld in een mal te gieten.

Scotts voorbeeld is de zogeheten 'Normalbaum', de populier die als een militair in het gelid staat, precies even groot als alle andere populieren, zonder een enkele rare uitschieter. Zo maakt de staat modellen van de buitenwereld, die in zich hebben dat op zeker moment het model niet langer een versimpeld idee is van de werkelijkheid, maar de werkelijkheid gaat staan naar het model dat de staat heeft ontworpen.

Computer says no

Normalisering is een sleutelwoord, net als in het recente boek van Maxim Februari *Doe zelf normaal*, dat kan worden gelezen als pendant van Frissen. Allebei laten ze zien hoe met name ict, als hulpmiddel om data te verwerken, de wereld vormt naar eigen voorwaarden, beeld en gelijkenis. De moderne versie van 'the medium is the message' is 'computer says no'.

Frissen geeft als huiveringwekkend voorbeeld de Cito-test, die moet meten welke school het meest geschikt is voor kinderen. In werkelijkheid meet de Cito-toets helemaal geen mogelijkheden of prestaties. De test maakt een normaalverdeling, een grafiek die uitdrukt dat 20 procent door mag naar het vwo, en de rest verder moet op havo en vmbo. De test zegt niets over de kwaliteit van het onderwijs, is alleen een pervers middel, aldus Frissen, om de kinderen in een verdeelmaschine te stoppen. Niet wat ze weten of kunnen is het criterium, maar alleen dat ze zich laten onderverdelen.

Paul Frissen Beeld Renée Frissen

Macht zoekt altijd eenheid, wat Frissen illustreert met het bekende beeld van het panopticum van zijn intellectuele leidsman Michel Foucault. De uitvinding van de moderne gevangenis bracht twee dingen: het centrale punt van waaruit de bewaarder iedereen permanent in het oog kon houden én het idee dat levensverbetering en staatscontrole twee woorden voor hetzelfde zijn. Foucault demonstreerde hoe machtsuitoefening schuilt in woordbetekenissen, en ook daarin toont Frissen zich een trouw volgeling van de Franse filosoof.

Het juiste denken

Taal en machtsuitoefening komen niet alleen samen in ‘integraal’ of ‘maatwerk’, maar ook in het modieuze koppel ‘diversiteit en inclusie’. Geen overheidsdienst zonder afdeling diversiteit en inclusie. Opmerkelijker, voegt deze recensent eraan toe, kunstinstellingen en krantenredacties, die niet kunnen bestaan zonder het vrije oordeel, worden gedwongen cursussen te volgen in het juiste denken. Als het juiste ideaal niet door iedereen wordt onderkend, volgt vanzelf dat er aan vals bewustzijn moet worden gesleuteld.

In het begrippenpaar diversiteit en inclusie wordt de viering van het verschil verbonden met de noodzaak van gelijkheid. Iedereen hoort er immers bij, met als gevolg dat bepaalde verschillen juist onwenselijk zijn. Frissen wijst op het wereldkampioenschap in Qatar, toen een voetballer vanwege zijn diverse achtergrond weigerde een regenboogarmband te dragen. De ene diversiteit is bepaald niet de andere, en zo kan het verschil zeker niet omarmd worden zonder een geweldige hoeveelheid beleid, advies, begeleiding, controle, subsidie en uiteindelijk staatsbeheersing.

Een te weinig onderkend gevaar

Het doel is uw geluk, en als u zelf niet weet wat uw geluk is, dan weet de staat het wel en zal die u ertoe dwingen. Dat is precies de verschuiving van doel naar middel die de totalitaire staat kenmerkt. Voorheen heette het ideaal de klassenloze maatschappij, nu heet het diversiteit of de klimaattransitie. In de redding van de planeet zoals door iemand als Jan Rotmans verwoord, komen wenselijkheid, noodzakelijkheid en onontkoombaarheid bij elkaar.

Daarin schuilt een veel te weinig onderkend gevaar. Als een samenlevingsdoel gehaald móét worden, dan geeft dat de staatsdienaren de vrije teugel om inderdaad ‘achter uw voordeur, tussen uw oren en onder uw bed’ te kruipen. De integrale staat is een nare, dwingende staat en Paul Frissen laat het onversneden zien.

Is er dan geen kritiek op dit knappe boek? Zeker wel. Als het hoofdthema niet normalisering was, zou je met Gerard Reve zeggen dat er weer geen normaal mens in voorkomt. Er komt überhaupt nauwelijks een mens in voor. Waar de ouderwetse politicologie was gefixeerd op de lotgevallen van partijen en individuele politici, lijken bij Frissen de woorden van de macht zomaar te komen aanwaaien. Lang geleden kreeg Foucault al dergelijke kritiek, toen aan de universiteit de uitdrukking rondging dat bij deze Franse filosoof niet de mensen denken, maar het denken menst. Wie zich niet laat ontmoedigen door het abstractieniveau, leest een wenselijk, noodzakelijk en onontkoombaar boek.

Paul Frissen: De integrale staat – Kritiek van de samenhang. Boom; 304 pagina's; € 29,90.

Over de auteur

Martin Sommer is politiek commentator van *de Volkskrant*. Hij recenseert boeken over openbaar bestuur en geschiedenis.

Paul Frissen
De integrale staat
Kritiek van de samenhang

Beeld Boom